

Kako osebnost otrok z motnjo v duševnem razvoju opisujejo njihovi starši?

Blanka Colnerič in Maja Zupančič,
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo*

Povzetek: Petfaktorski model (PFM) osebnostnih domen je uporabna taksonomija za razvrščanje starševskih opisov otrok in mladostnikov v različnih deželah. V pričujoči študiji so 156 otrok ($M_{\text{starost}} = 6,95$ let) z motnjo v duševnem razvoju (MDR) opisovali mame in očeti. Za razvrščanje posredovanih opisov sva uporabili kodirno shemo, oblikovano v mednarodni raziskavi. Shema vključuje pet glavnih kategorij, vsako s tremi podkategorijami ter deset kategorij izven PFM. Več kot 70 % opisnikov sva uvrstili v pet glavnih kategorij, kar kaže, da je PFM ustrezna taksonomija tudi za razvrščanje osebnostnih značilnosti posameznikov z MDR. Opise v posameznih podkategorijah sva primerjali tudi med staršema ter ugotovili pomembno ujemanje. V primerjavi v vzorci podobno starih normativnih otrok v različnih deželah, je bil delež opisnikov otrok z MDR večji v kategoriji sprejemljivosti, predvsem zaradi večjega obsega opisnikov v podkategorijah sodelovanje in nizka obvladljivost. Razmeroma manjši delež opisov sva uvrstili v kategorijo odprtost/intelekt; večinoma so starši poročali o interesih otrok z MDR. Najnižji delež opisnikov sva prepoznali v kategorijah vestnost in čustvena nestabilnost. Izmed opisov otrok, ki pomensko ne sodijo v domeno PFM, sva najvišji delež opisov razvrstili v kategorijo za motnjo specifični, saj so starši pogosto omenjali značilnosti, povezane z MDR.

Ključne besede: osebnostne lastnosti, petfaktorski model osebnosti, otroci, motnje v duševnem razvoju

How do the parents describe personality of their child with cognitive disability?

*Blanka Colnerič and Maja Zupančič
University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Psychology, Slovenia*

Abstract: The Five-Factor Model (FFM) of personality domains was demonstrated as useful taxonomy to classify parents' descriptions of children and adolescents across several countries. In the present study, 156 Slovene children ($M_{\text{age}} = 6.95$ years) with cognitive disabilities (CD) were described by their mothers and fathers. A coding scheme developed within a previous international research project was used to categorize the expressions generated by the parents. The scheme includes five main categories, with three subcategories each, and ten additional categories outside the FFM. Over 70% of parental responses were coded within the FFM suggesting that this taxonomy is also relevant for categorizing characteristics of individuals with CD. There was a significant agreement between the spouses on describing their child with CD. In comparison to samples of normative children across different studies, Agreeableness received a higher proportion of descriptions by parents, mostly due to

*Naslov / Address: Blanka Colnerič, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, e-mail: blanka.colneric@ff.uni-lj.si

reports coded in Helpfulness and low Manageability subcategories. A lower proportion of descriptors was coded in the Openness/Intellect category, mostly due to reports on interests of children with CD. The lowest proportion of descriptors was ascribed to the Conscientiousness and Emotional Instability categories. Most of the responses outside the FFM were coded in the Disabilities category as the parents often mentioned their child's disabilities in the course of interview.

Key words: personality traits, five factor personality model, children, cognitive disabilities

CC = 2840, 3256

V preteklosti so raziskovalci preučevali predvsem osebnostne poteze pri odraslih, otroke pa so opisovali s temperamentnimi merami. Osebnostne poteze naj bi se namreč razvile v srednjem otroštvu ali še kasneje kot spoznavna in socialna elaboracija zgodnejših temperamentnih potez (Caspi, 2000; Caspi in Silva, 1995). V zadnjih dveh desetletjih se je na podlagi kritike množice različnih temperamentnih modelov in merskih pripomočkov raziskovanje otrok usmerilo v ugotavljanje razvojnih predhodnikov osebnostnih potez (Kohnstamm, Mervielde, Besevegis in Halverson, 1995; Kohnstamm, Halverson, Mervielde in Havill, 1998). Po mnenju različnih avtorjev hierarhično organizacijo osebnostnih potez pri odraslih v različnih jezikovnih okoljih zadovoljivo povzema petfaktorski model (PFM), tj. ekstravertnost, sprejemljivost, vestnost, čustvena stabilnost in odprtost (McCrae in Costa, 1997).

Raziskovalci so v več študijah podprli petfaktorsko strukturo osebnostnih potez tudi v otroštvu (Digman, 1990; Digman in Shmelyov, 1996; Lamb, Chuang, Wessels, Broberg in Hwang, 2002; Mervielde, Buyst in De Fruyt, 1995), vendar postavke, ki jih vključujejo merski pripomočki uporabljeni v teh raziskavah, ne zaobsežejo zadovoljivega razpona individualnih razlik med otroki. Ti pripomočki namreč temeljijo na merah osebnostnih potez pri odraslih ali pa vključujejo pokazatelje tistih konstruktov, za katere raziskovalci predpostavljajo, da predstavljajo pomembne vidike osebnosti otrok (Zupančič, 2008). Zato so v okviru mednarodnega projekta (Kohnstamm idr., 1998) sledili priporočilom Johna (1990), ki je predlagal pristop prostih opisov za oblikovanje besednjaka, s katerim otroku pomembne odrasle osebe opišejo njegove osebnostne značilnosti. V skladu z leksikalno hipotezo naj bi namreč vsakdanji jezik staršev in drugih odraslih, ki so z otroki v pogostih stikih, zajemal najbolj očitne značilnosti, po katerih otroke med seboj razlikujejo. Bolj ko odrasli zaznavajo določene značilnosti otrok kot očitne in pomembne, večkrat jih v pogovoru uporabljajo. Rezultati omenjenega projekta (Kohnstamm idr., 1998) so pokazali, da se velika večina starševih opisov 3- do 12-letnih otrok oz. mladostnikov razvršča v pet širokih pomenskih kategorij (podobnih osebnostnim potezam PFM), s 15 podkategorijami ter devetimi dodatnimi kategorijami. Slednje se nanašajo na razvojne značilnosti posameznikov in se pomensko razlikujejo od potez v PFM (Havill, Allen, Halverson in Kohnstamm, 1994). Podobne rezultate smo dobili tudi v

Sloveniji, kjer so podatke o predšolskih otrocih posredovali njihovi starši (Zupančič, 2004) in vzgojiteljice v vrtcu (Zupančič in Kavčič, 2002).

Prosti opisi

Za večino staršev je opis značilnosti njihovih otrok nezahtevna in prijetna naloga, saj odgovarjajo na osebno pomembna vprašanja in se ne trudijo ugotoviti »skrivnega« namena raziskovalcev. Na ta način lahko pridobimo več informacij o otrocih kot v primeru uporabe obstoječih vprašalnikov (Kohnstamm idr., 1998), uporabna vrednost teh informacij pa je seveda odvisna od raziskovalnega problema. Prednost pristopa prostih opisov je torej v pridobivanju podatkov o vedenju oz. značilnostih otrok, ki jih vprašalniki ne zajemajo, jih pa kot očitne zaznavajo starši otrok, ki so s slednjimi v vsakdanjih in intenzivnih interakcijah. Zaznava značilnosti otrok s strani staršev je pomembna, saj se starši skladno s to zaznavo odzivajo na otroke in tako sooblikujejo njihov razvoj (Goodnow in Collins, 1990). Poleg tega se zaznane značilnosti otrok povezujejo s postavljanjem ciljev (vključno z ravno kakovosti življenja), za katere starši upajo, da jih bodo njihovi otroci dosegli. Ti dolgoročni cilji motivirajo starše pri socializaciji otrok in se razlikujejo tako med kulturami kot tudi znotraj njih – med družinami (Suizzo, 2007).

Med pomanjkljivostmi pristopa prostih opisov izpostavlja razmeroma visoko verjetnost pristranskega odgovarjanja staršev (npr. na podlagi osebnih teorij, podajanje socialno zaželenih odgovorov itd.), kar znižuje veljavnost pridobljenih podatkov. Starši se osredotočijo na omejeno število značilnosti otrok, verjetno najbolj očitnih, v danem trenutku (v času intervjuja) niti ne poročajo o vseh, za katere menijo, da so očitno in pomembno izražene pri njihovih otrocih. Pri izpolnjevanju osebnostnih vprašalnikov pa isti starši nimajo težav z ocenjevanjem svojega otroka pri množici drugih značilnosti, ki jih postavke zajemajo, in jih sicer v prostih opisih niso navedli. Pristop prostih opisov tudi ni primeren za individualno diagnostiko, ima pa posebno vrednost na področju raziskovanja, saj služi kot izhodišče za sestavo vprašalnikov ali list pridevnikov za ocenjevanje otrokove osebnosti. Ker so podatki, pridobljeni s prostimi opisi značilnosti posameznikov na nizkem merskem nivoju, Kohnstamm in sodelavci (1998) priporočajo kombinacijo s pristopi nad nominalnim nivojem, recimo z vprašalniki ali dvopolnimi lestvicami »osebnostnih« pridevnikov.

Kot sva že navedli, lahko večino starševskih opisov različno starih normativnih otrok, t.j. 80 % ali več (Kohnstamm idr., 1995, 1998; Zupančič, 2004), uvrstimo v pet glavnih kategorij PFM, večina staršev (67,8 %) (Kohnstamm idr., 1998) pa pri svojem otroku opiše značilnosti, ki pomensko sodijo v vsaj štiri od petih kategorij PFM. V pričujoči raziskavi sva pristop prostih opisov razširili na vzorec otrok z MDR. Na podlagi predhodno podprte uporabnosti osebnostnih vprašalnikov znotraj petfaktorskega teoretskega okvirja za prepoznavanje in pojasnjevanje individualnih razlik med različno starimi osebami s posebnimi potrebami in/ali specifično med

posamezniki z MDR (Colnerič in Zupančič, 2005; Lindsay, Rzepecka in Law, 2007; Petrič, Zupančič in Havill, 2010), sva pri starševskih opisih otrok z MDR¹ predvidevali visoko zastopanost opisov v glavnih kategorijah PFM.

Osebnostne poteze otrok z MDR

V socialni zgodovini obravnave MDR je opazna sprememba od skrivanja in segregacije k socialni inkluziji otrok z MDR, in sicer na podlagi partnerskega odnosa med strokovnjaki in starši. Pričujoča študija osvetljuje možnosti sprememb v obravnavi otrok z MDR in njihovih družin s ciljem podpore optimalnemu razvoju otrok z razvojnim tveganjem ter učinkoviti prilagoditvi celotnih družin.

Osebnostne poteze odraslih z MDR so Lindsay in sodelavki (2007) preučevali na podlagi samoocen pri vprašalniku NEO Personality Inventory-Revised (NEO-PI-R), ki temelji na PFM. V Sloveniji pa smo osebnostne poteze otrok in mladostnikov s posebnimi potrebami (v ciljnih vzorcih so prevladovali posamezniki z lažjo MDR in cerebralno paralizo) osvetlili s perspektive staršev (Colnerič in Zupančič, 2005; Petrič idr., 2010), in sicer s pomočjo novega vprašalnika za otroke in mladostnike (Halverson idr., 2003; Zupančič in Kavčič, 2009) oz. kratke oblike tega vprašalnika (Slobodskaya in Zupančič, 2010). V okviru obeh slovenskih raziskav (Colnerič in Zupančič, 2005; Petrič idr., 2010) ugotavljamo razlike v zaznani izraznosti specifičnih osebnostnih potez med normativnimi otroki ter otroki s posebnimi potrebami. Slednje so njim pomembne odrasle osebe v povprečju ocenile kot bolj antagonistične in socialno plašne ter kot manj usmerjene k dosežku, dejavne, ugodljive, inteligentne in odprte do izkušenj. Posameznike z lažjo MDR (LMDR) so odrasli v primerjavi z normativnim vzorcem in vzorcem, v katerem so prevladovali otroci s cerebralno paralizo in so bili v povprečju tudi nekaj let mlajši, opisali tudi kot manj uvidevne, organizirane, družabne in nagnjene k pozitivnem čustvovanju ter bolj odkrenljive, nagnjene k negativnem čustvovanju, boječnosti in negotovosti. Otroci z MDR imajo težave tudi na področju socialnega vedenja: izražajo moteče in socialno nezrelo vedenje in težje nadzorujejo impulze, njihovo vedenje je manj prilagojeno, manj kompetentno ter z več težavami ponotranjanja in pozunanjanja kot pri podobno starih normativnih otrocih (Colnerič in Zupančič, 2007; Lardieri, Blacher in Swanson, 2000). S. De Pauw in Mervielde (2010) sta izvedla metaanalizo 32 raziskav, v katerih so avtorji uporabljali vprašalnike temperamenta ali osebnosti za opis otrok z avtizmom (tudi z MDR). Otroci z avtizmom so bili v povprečju nižje ocenjeni pri družabnosti, vestnosti in občutljivosti kot normativni otroci ter višje pri nesprejemljivosti in negativnemu čustvovanju (pogosteje izražajo negativna čustva, vendar so ta manj intenzivna v primerjavi z normativnimi otroki). Na podlagi teh ugotovitev sva pričakovali, da

¹V veliki večini so opise posredovali starši otrok z MDR, starih pod 12 let, le izjemoma tudi starši mladostnikov med 12 in 17 letom starosti. Zaradi preglednosti besedila uporabljava v članku izraz *otroci z MDR*.

bodo starši svoje otroke z MDR pogosto opisovali v smislu nizke sprejemljivosti (tj. negativni konec kategorije sprejemljivost v uporabljeni kodirni shemi).

K. Čubej (1995) poroča o nižji ravni dejavnosti (kot tudi Colnerič in Zupančič, 2005; Petrič idr., 2010) ter izraženi otopelosti pri otrocih z LMDR, značilnostih nizke ekstravertnosti. Tudi starši normativnih otrok te pogosto (najpogosteje) opisujejo v smislu ekstravertnosti (vendar njenega pozitivnega konca, torej visoke ravni aktivnosti, energije), kar skupaj z opisi sprejemljivosti predstavlja približno polovico odgovorov (npr. Kohnstamm idr., 1998). Tako sva tudi v pričujoči raziskavi pričakovali velik delež opisov otrok z MDR v kategoriji ekstravertnost.

Eden glavnih kriterijev za diagnosticiranje MDR je nizka raven intelektualnih sposobnosti (Davison in Neale, 1999), zato sva pričakovali, da bodo starši manj pogosto navajali značilnosti otrok, ki jih lahko uvrstimo v kategorijo odprtost/intelekt. Kohnstamm s sodelavci (1998) je izpostavil še navedbe staršev o morebitni motnji otroka že ob samem pričetku intervjuja. Starši bi namreč lahko motnjo, v primeru, da je pri njihovem otroku prisotna, pojmovali kot temeljno za razumevanje ostalih otrokovih lastnosti. Na tej podlagi sva pri starših otrok z MDR pričakovali višji delež opisov otrok v kategoriji za motnjo specifični, v primerjavi z deležem opisov v pomensko ustrezni kategoriji (zdravje, bolezni in motnje), ki ga navajajo avtorji študij s starši normativnih otrok (Kohnstamm idr., 1998; Zupančič, 2004; Zupančič in Kavčič, 2002).

Problem

V raziskavi sva preverjali, ali je petfaktorska taksonomska shema uporabna za razvrščanje starševskih opisov otrok z MDR. Želeli sva tudi primerjati deleže opisov otrok z MDR po posameznih kategorijah te sheme z deleži opisov, o katerih poročajo avtorji (Kohnstamm idr., 1998; Zupančič, 2004) pri vzorcih staršev normativnih otrok, starih od 3 do 12 let, v različnih deželah. Drugače povedano, ali starši otrok z MDR uporabljajo pomensko podobne opise (15 kategorij), ali se delež opisov v posameznih kategorijah pojavlja enako pogosto, ter ali se opisi otrok z MDR na splošno pogosteje uvrščajo na pozitivni ali na negativni konec posameznih kategorij kot tisti, s katerimi starši opišejo tipično razvijajoče se otroke. Uporabnost raziskave vidiva predvsem v razširjanju spoznanj o osebnostnih značilnostih otrok z MDR, ki bi služila kot temelj pri načrtovanju diagnostike in odprla nove možnosti za strokovno delo s starši in celotnimi družinami otrok z MDR (razvoj na močna področja osredotočenih strategij - npr. portfoliji, svetovanje, izobraževanje družin itd.). Poznavanje osebnostnih značilnosti otrok (s poudarkom na močnih področjih) in možnosti njihovega sooblikovanja, ne le osredotočanje na intelektualne sposobnosti kot splošno merilo otrokovega delovanja, sta namreč pomembna pri načrtovanju strokovne pomoči družinam otrok z MDR.

Metoda

Udeleženci

Sodelovali so 203 starši (64 očetov in 139 mam), ki so opisali 156 otrok z MDR (61,5 % fantov) starih od 1 do 17 let ($M_{\text{starost}} = 6,95$ let, $SD = 4,00$); 47 otrok (30 %) je bilo opisano s strani obeh staršev ločeno. Več kot polovica mam (55,4%) in skoraj dve tretjini očetov (65,3 %) ima srednjo izobrazbo ali manj. Starši navajajo različne diagnoze, ki so privedle do MDR njihovih otrok: najpogosteje cerebralno paralizo (33,3 %), Downov sindrom (12,2 %) ali avtizem (4,5 %), nekateri otroci imajo več motenj (16,4 %), zasledimo celo kombinacijo Downovega sindroma in avtizma. Starši so navedli raven motnje v duševnem razvoju za 33,6 % otrok, vključenih v raziskavo: 14,1 % otrok ima lažjo, 10,9 % zmerno, 4,5 % težjo in 3,8 % težko MDR. Za preostale otroke raven intelektualnega delovanja ni bila ugotovljena, je starši ne poznajo ali o njej niso želeli poročati.

Pripomočki in postopek

Intervjuji s starši so potekali po vzoru izdelane metodologije (Kohnstamm idr., 1998; Zupančič, 2004), vključili sva perspektivo več ocenjevalcev in prvotno zastavljeni postopek še malce razširili. Kadar je bilo to mogoče, je prva avtorica tega prispevka izvedla osebne intervjuje, z obema staršema ločeno na njihovem domu, v vrtcu, šoli ali na drugem dogovorjenem mestu. Vse ustne intervjuje je izvedla ista oseba. Kadar pa to ni bilo izvedljivo, so starši opise otrok posredovali v pisni obliki (40%).

Postopek izvedbe intervjuja je bil enostaven. S starši je prva avtorica sprva vzpostavila stik, jih seznanila z namenom in obsegom raziskave ter z njihovo svobodno odločitvijo o morebitni prekinitvi sodelovanja ali zavrnitvi odgovora na posamezno vprašanje, v kolikor bi to tekom intervjuja želeli. Staršem je bila posredovana tudi izjava, da so vsi njihovi odgovori zaupni, so vodeni pod šifro in bodo uporabljeni le v raziskovalne namene. Ob začetku intervjuja jim je raziskovalka pojasnila, da jim bo zastavila tri vprašanja in da pravih in napačnih odgovorov ni. Starše je spodbudila k opisovanju otrok v njihovi vsakdanji govorici, in sicer jih je prosila, naj navedejo, kako bi svojega otroka opisali prijatelju/prijateljici, ki ga/je že dolgo niso videli. Pri vsakem opisu so starši pojasnili njegov točen pomen in navedli konkretni primer otrokovega vedenja iz vsakdanjega življenja, ki ustrezno ponazarja navedeni opis otroka oz. njegovo značilnost. Vsi odgovori staršev so bili sproti zapisani v preglednico s tremi stolpci: (1) opisnik/značilnost/lastnost otroka (npr. *se veliko smeje; trmast*); (2) pomen/opis posamezne značilnosti, kot ga navedejo starši (npr. *že zjutraj ko se zbudi se smeje, tudi neznanecem; če ni kaj po njegovo se bo jokal, dokler tega ne doseže*) ter (3) primer konkretnega vedenja, ki izraža navedeno značilnost na podlagi vsakodnevnih izkušenj z otrokom (npr. *ko gremo po cesti se ljudje ustavijo,*

ker se jim tako lepo smeji; če mu ne kupiš sladkarije se bo drl v trgovini, dokler ne doseže svojega, zato ga raje pustimo doma).

Odgovore sva analizirali kvalitativno in kvantitativno. Pri pomenskem razvrščanju opisov sva uporabili že oblikovano in preverjeno kodirno shemo, ki so jo uporabili raziskovalci v mednarodnem projektu (Havill idr., 1994; Kohnstamm idr., 1998). Shema vključuje pet glavnih kategorij (ekstravertnost, sprejemljivost, vestnost, čustvena stabilnost in odprtost/intelekt), s po tremi podkategorijami vsaka (klastri visoko povezanih značilnosti, ki so jih prepoznali v študijah »Velikih pet« (npr. Goldberg, 1993)), 9 dodatnih kategorij (8 kategorij ter kategorija drugo (glej tudi Kohnstamm idr., 1998; Zupančič, 2001, 2004)). Oblikovali pa sva še 10. dodatno kategorijo, ki vključuje za motnjo specifične opise ter loči le-te od opisov, ki se nanašajo na »skupno« kategorijo zdravje, bolezni in motnje (npr. prehlad) v prvotni kodirni shemi. Ekstravertnost vključuje družabnost (npr. *rad je v družbi*), dominantnost (npr. *teži k uveljavljanju*) in aktivnost (npr. *kaj naprej nekaj počne*). Sprejemljivost zajema priljubljenost, pomoč, sodelovanje (npr. *rad pomaga drugim*), obvladljivost (npr. *je trmast*) in poštenost (npr. *je odkrit*). Vestnost je sestavljena iz skrbnosti (npr. *je natančen*), medodvisnosti (npr. *potegne se za druge*) in vztrajnosti (npr. *je len*). Čustveno stabilnost sestavljajo reaktivnost (npr. *veliko joka*), samozavest (npr. *je negotov*) in boječnost (npr. *boji se veliko stvari*). Odprtost/intelekt pa se nanaša na odprtost za izkušnje (npr. *je radoveden*), interese (npr. *rad ima glasbo*) ter inteligentnost (npr. *se hitro uči*). Dodatnih 10 kategorij vključuje neodvisnost (npr. *sam zna ...*), zrelost za starost (npr. *je otročji*), zdravje (npr. *ima alergije*), ritmičnost (npr. *ima ustaljen urnik*), zunanji videz (npr. *ima lepe oči*), šolski dosežki (npr. *je "dober" v šoli*), telesni stik (npr. *rad se crklja*) in družinski odnosi (A: odnosi s sorojenci in B: odnosi s starši), za motnje specifični (npr. *ima avtizem ...*) ter kategorijo razno (vse značilnosti otroka, ki so bile preveč nejasno opredeljene za uvrstitev v katerokoli kategorijo, se niso nanašale na področje osebnosti, opisovale so otrokovo preteklo vedenje. Opisov, ki so se nanašali na otroke nasploh (npr. *otroci potrebujejo veliko pozornosti*) nisva kodirali. Opise, ki so se nanašali na dve značilnosti (npr. *ko je doma, veliko ukazuje bratcu, v družbi pa je sramežljiv*) sva kodirali kot dva opisa, če pa bi z razdružitvijo opis izgubil pomen, sva ga kodirali le kot enega.

Vse opise sva kodirali tudi pri pozitivnem ali negativnem koncu posamezne (pod)kategorije (visoka oz. nizka izraznost), npr. *Moj otrok je rad z drugimi* sva uvrstili na pozitivni konec (pod)kategorije družabnost, opis *Je raje sam* pa na negativni konec te podkategorije. Opise sva v (pod)kategorije razvrščali obe avtorici v sodelovanju z V. L. Havill, soavtorico prvotno oblikovane sheme. O vseh neskladnih opisih otrok smo razpravljale, dokler nismo dosegle soglasja. Pri tem smo se oprle tudi na staršev opis značilnosti ter konkretnega vedenja (Zupančič, 2001; Zupančič in Kavčič, 2002). Večinoma so se opisniki ujemali tako z podrobnejšim opisom pomena, kot tudi s podanim konkretnim primerom otrokovega vedenja. S tem postopkom smo povečale veljavnost kodiranja.

Kohnstamm in sodelavci (1995, 1997) ter M. Zupančič in T. Kavčič (2002) poročajo o zadovoljivi skladnosti neodvisnih ocenjevalcev in soglasnosti istih ocenjevalcev, ki dvakrat razvrstijo iste opisnike otrok. Stopnja soglasnosti za prvih 14 kategorij znaša med 80 % do 90 %, za 15 podkategorij pa med 70 % in 80 %. Povprečna stopnja strinjanja (dveh izurjenih ocenjevalcev, ki sta razvrščala opise dojenčkov in malčkov) za prvih 14 kategorij znaša 86 % (Zupančič in Kavčič, 2002).

Rezultati z razpravo

Pri vsakem izmed staršev sva najprej prešteli število opisnikov pri posameznem koncu posamezne (pod)kategorije ter nato na ravni celotnega vzorca izračunali odstotek opisnikov v posameznih kategorijah, in sicer ločeno za mame in očete. Za določanje pogostosti rabe vsake izmed petih glavnih kategorij sva sešteli opisnike pri pozitivnem in negativnem koncu treh pripadajočih podkategorij.

Večina starševskih opisov se je uvrstila eno izmed petih glavnih kategorij ($M_{\text{očete}} = 74,54\%$, $SD = 24,63$; $M_{\text{mame}} = 78,91\%$, $SD = 21,98$), kar podpira uporabnost petfaktorske taksonomije za razvrščanje opisov osebnostnih značilnosti otrok z MDR (glej tudi sliko 1). Pogostost rabe teh kategorij pri opisovanju osebnosti otrok z MDR je torej podobna kot v primeru opisovanja normativnih otrok, kjer lahko 80 % ali več opisnikov uvrstimo v glavne kategorije, tj. ekstravertnost, sprejemljivost, vestnost, čustvena stabilnost in odprtost/intelekt (Kohnstamm idr., 1998; Zupančič, 2004).

Očetje in matere

Očetje so v povprečju podali manj opisov (od dva do 19, $M = 6,33$) kot matere (od dva do 28, $M = 7,86$); 47 otrok je bilo opisanih s strani obeh staršev, razlika med povprečnim številom opisnikov mam ($M = 8,51$, $SD = 4,77$) in očetov ($M = 6,19$, $SD = 3,37$) je bila statistično pomembna ($t = 3,441$, $df = 46$, $p < ,01$); 109 otrok je opisal le eden izmed staršev, v tem primeru pa razlika v številu opisov, ki so jih podale mame ($N = 92$, $M = 7,53$, $SD = 3,89$) oziroma očete ($N = 17$, $M = 6,71$, $SD = 3,85$) ni bila statistično pomembna ($t = ,807$, $df = 107$, $p > ,05$).

Tako mame kot očete otrok z MDR, ki so sodelovali v raziskavi, so v povprečju podali manj opisov kot starši v predhodni mednarodni raziskavi ($10,8 < M < 37,1$) (Kohnstamm idr., 1998), vendar povprečno nekoliko več kot starši tipično razvijajočih se slovenskih predšolskih otrok ($M_{\text{očete}} = 5,5$, $M_{\text{mame}} = 5,8$) (Zupančič, 2004).

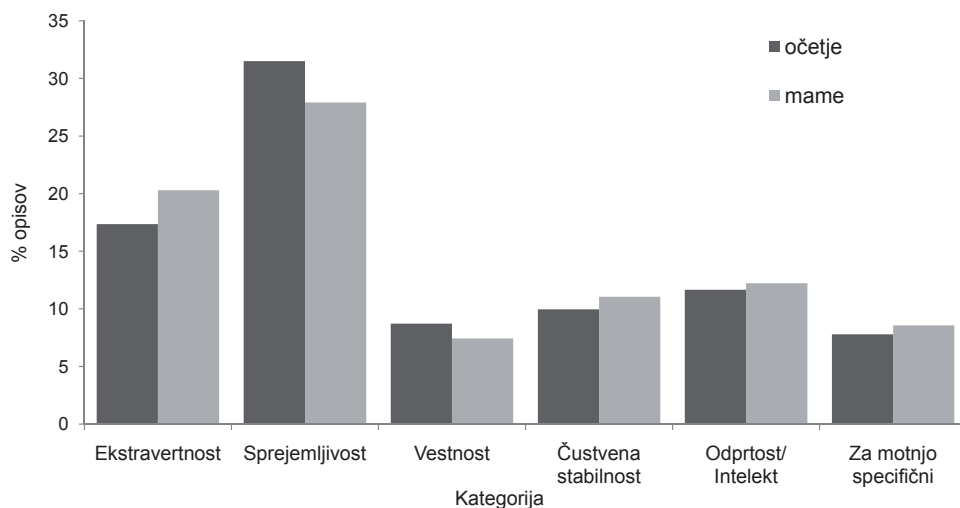
Med staršema sva podprli zmerno visoko stopnjo skladnosti ($r = 0,55$) pri podajanju opisov njihovih otrok z MDR. Do te ugotovitve sva prišli tako, da sva za vse otroke, ki sta jih ocenila oba starša, izračunali korelacijo med mamino in očetovo porazdelitvijo števila opisnikov pri posameznih koncih podkategorij ter dodatnih kategorij. Te koeficiente sva pretvorili s pomočjo Fischerjeve transformacije,

izračunali povprečni koeficient in ga z inverzno Fischerjevo transformacijo pretvorili nazaj v r .

Odstotki opisov v petih glavnih kategorijah ter v specifični kategoriji

V nadaljevanju prikazujeva odstotke opisov (od vseh podanih opisov) v posameznih glavnih kategorijah ter v kategoriji za motnjo specifičnih opisov, in sicer za vsakega izmed staršev posebej (slika 1). Odstotke po posameznih kategorijah sva izračunali z namenom primerjave pogostosti rabe teh kategorij pri opisih otrok z MDR in opisi normativnih otrok. Želeli sva tudi prikazati pogostost rabe za motnje specifičnih opisov v primeru opisovanja otrok z MDR.

Najpogosteje so se opisi staršev otrok z MDR uvrščali v kategorijo sprejemljivost, in sicer pogosteje kot v predhodno izvedeni mednarodni raziskavi tipično razvijajočih se otrok, starih med 3 in 12 let (med 17,8 % in 25,5 %) (Kohnstamm idr., 1998), medtem ko je bila pogostost opisov slovenskih predšolskih otrok v tej kategoriji podobna (med 29,5 % in 31,6 %) (Zupančič, 2004). Morda starši otroke z MDR zaznavajo podobno kot mlajše normativne otroke zaradi nižje razvitih intelektualnih sposobnosti (Davidson in Neale, 1999) in/ali zaradi zmanjšanih sposobnosti otrok z MDR za umsko delo (že pri otrocih z LMDR do te mere, da ne morejo slediti rednemu vzgojno-izobraževalnemu procesu) (pregled v Kocijan-Hercigonja, 2000) menijo, da ti potrebujejo več nadzora in usmerjanja. Pri interpretaciji rezultatov te »razvidne« primerjave pa seveda ne smemo pozabiti na potencialne medkulturne razlike, kar bi v prihodnosti lahko preverili z zbiranjem starševskih prostih opisov o starejših slovenskih normativnih otrocih.

Slika 1. Odstotek opisnikov otrok z MDR v petih glavnih kategorijah in v za motnjo specifični kategoriji.

Ekstravertnost je pri vzorcu tipično razvijajočih se otrok s strani staršev večinoma najbolj obsežna kategorija (Kohnstamm idr., 1998; Zupančič, 2004). Tudi opisi staršev otrok z MDR, ki pripadajo tej kategoriji, so pogosti, vendar manj kot opisi ciljnih otrok v mednarodni raziskavi (med 25,0 % in 29,7 %) (Kohnstamm idr., 1998) in v študiji s starši slovenskih normativnih predšolskih otrok (23,6 do 25,8 %) (Zupančič, 2004). Pogostost rabe opisov v kategoriji ekstravertnost je morda nižja zaradi težnje staršev po opisovanju njihovih otrok z MDR s potezami sprejemljivosti, ker slednje zaznavajo kot bolj očitne. Podobno se je pokazalo pri starševskih opisih slovenskih dojenčkov/malčkov in predšolskih otrok (Zupančič, 2004), kjer se je s starostjo ciljnih otrok povečala raba atributov sprejemljivosti in upadla raba opisov v domeni ekstravertnosti. Z naraščajočo starostjo se otroci vse bolj vključujejo v širše socialno okolje in tako postajajo označevalne poteze sprejemljivosti pomembnejše za starše pri opisovanju otrok, na katere so zaradi težav v vedenju otrok z MDR (Colnerič in Zupančič, 2007; Čubej, 1995; Lardieri, Blacher in Swanson, 2000) morda njihovi starši še bolj pozorni.

V kategoriji sprejemljivost in ekstravertnost sva uvrstili skoraj polovico starševskih opisov otrok z MDR, podobno kot se je pokazalo v mednarodni raziskavi (50 %) (Kohnstamm idr., 1998) in v študiji s starši slovenskih predšolskih otrok (od 55,2 % do 55,3 %) (Zupančič, 2004). V mednarodni raziskavi je bila relativna pogostost rabe opisov v teh dveh kategorijah obrnjena (v šestih deželah, medtem ko so grški starši svoje tri do 12 letne otroke enako pogosto opisovali s potezami sprejemljivosti in ekstravertnosti), pri opisih slovenskih predšolskih otrok pa je bila sprejemljivost prav tako obširnejša kategorija kot ekstravertnost.

Starši so svoje otroke z MDR redko opisovali z označevalci kategorij vestnost in čustvena stabilnost, kar je skladno tudi z ugotovitvami mednarodne raziskave pri tipično razvijajočih se otrocih (vestnost: med 6,8 % in 10,7 %; čustvena stabilnost: med 8,0 % in 9,9 %) (Kohnstamm idr., 1998). Tudi starši slovenskih predšolskih otrok v svojih opisih redkeje navajajo značilnosti, uvrščene v kategoriji vestnosti (od 4,4 % do 8,2 %) in čustvene stabilnosti (od 8,9 % do 9,6 %), vendar sta ti kategoriji obširnejši kot katerakoli kategorija izven petih glavnih kategorij (Zupančič, 2004). Raba opisov v teh dveh kategorijah je pri starših otrok z MDR primerljiva z ugotovitvami v mednarodni raziskavi (povprečna starost ciljnih otrok je bila podobna) in nekoliko pogostejša kot pri vzorcu staršev slovenskih predšolskih otrok, ki se razvijajo normativno. Vestnost je ena izmed značilnosti, ki je predvidoma močneje povezana s kognitivnim nadzorom posameznika kot preostale poteze v petfaktorskem modelu, nadzor pa se v povprečju povečuje z razvojem otrok. Kohnstamm in sodelavci (1998) navajajo, da naj bi označevalne poteze vestnosti tudi za starše postajale pomembnejše in bolj očitne z naraščajočo starostjo otrok (iz zgodnjega v srednje in nato v pozno otroštvo).

Odprtost/intelekt je kategorija, v katero so se razmeroma pogosto uvrstili opisi otrok z MDR. Odstotek opisnikov v tej kategoriji je sicer manjši kot v mednarodni raziskavi pri tipično razvijajočih se otrocih (od 11,2 % do 21,2 %) (Kohnstamm

idr., 1998) in v slovenski študiji staršev predšolskih otrok (od 17,6 % do 22,5 %) (Zupančič, 2004), vendar ne toliko, kot bi glede na MDR pričakovali. Verjetno nižja raven intelektualnih sposobnosti pri otrocih z MDR v primerjavi z normativnimi otroki prispeva k temu, da starši prvih značilnosti, ki se povezujejo s spoznavnimi sposobnostmi ali jih celo odražajo, zaznavajo kot manj očitne pri primerjavi svojih otrok z drugimi, zato otroke tudi redkeje opisujejo v smislu intelektualnega delovanja. Specifična situacija v družini, ki od družinskih članov zahteva več nege in nadzora v interakciji z otrokom z MDR, morda prispeva k temu, da starši zaznavajo otrokove poteze sprejemljivosti kot bolj pomembne v primerjavi z odprtostjo. V slednji kategoriji pa vendarle zasledimo razmeroma pogoste opise otrokove odprtosti za izkušnje in interesov, saj razlike pri teh podkategorijah v primerjavi z mednarodnim vzorcem niso izrazite (glej sliko 2).

Razmeroma visok odstotek starševskih opisov otrok z MDR se specifično nanaša na motnjo pri otrocih. Te značilnosti bi sicer lahko uvrstili v kategorijo prvotne kodirne sheme, tj. zdravje, bolezni in motnje (Havill idr., 1994; Kohnstamm idr., 1998), vendar sva želeli ločiti opisnike, ki se nanašajo le na zdravje otrok nasploh (npr. *pogosto je prehlajen*) od tistih, ki opisujejo ugotovljeno motnjo pri otroku. Primerjava pogostosti opisov v kategorijah (za motnjo specifični) pri otrocih z MDR (približno 8 %) s pogostostjo opisov v ustrezni kategoriji (zdravje, bolezni in motnje) pri tipično razvijajočih otrocih kaže, da starši slednjih le izjemoma poročajo o atributih, povezanih z otrokovim zdravjem, saj se v to kategorijo uvršča manj kot 1 % opisov v okviru mednarodne raziskave (Kohnstamm idr., 1998), medtem ko jih starši slovenskih predšolskih otrok sploh niso omenjali (Zupančič, 2004). Razliko v pogostosti rabe opisov, povezanih z zdravjem, boleznijo in/ali motnjo lahko pojasnimo z argumentom Kohnstamma in sodelavcev (1998), ki so ga uporabili tudi pri pojasnjevanju majhne pogostosti rabe opisnikov v kategoriji čustvena stabilnost (zlasti podkategorija poštenost): značilnosti, ki jih pojmujejo kot samoumevne redko omenjamo, razen kadar so odsotne. Na podlagi tega pa ne smemo sklepati o nizki pomembnosti navedenih značilnosti (npr. zdravja) za starše normativnih otrok. Starši, ki pa take značilnosti otrok omenjajo, verjetno pojmujejo motnjo, posamezno telesno disfunkcijo ipd. kot temeljno informacijo za razumevanje ostalih otrokovih značilnosti, saj morebitno težavo otroka omenjajo takoj ob pričetku intervjuja. Povsem razumljivo je, da starši opišejo otrokove posebne potrebe, saj te v veliki meri prispevajo k načinu dela z otrokom ter pričakovanjem, ki jih strokovnjaki do otroka postavljajo. Otrok se po teh značilnostih tudi razlikuje od vrstnikov, zato jih morda starši najprej izpostavijo.

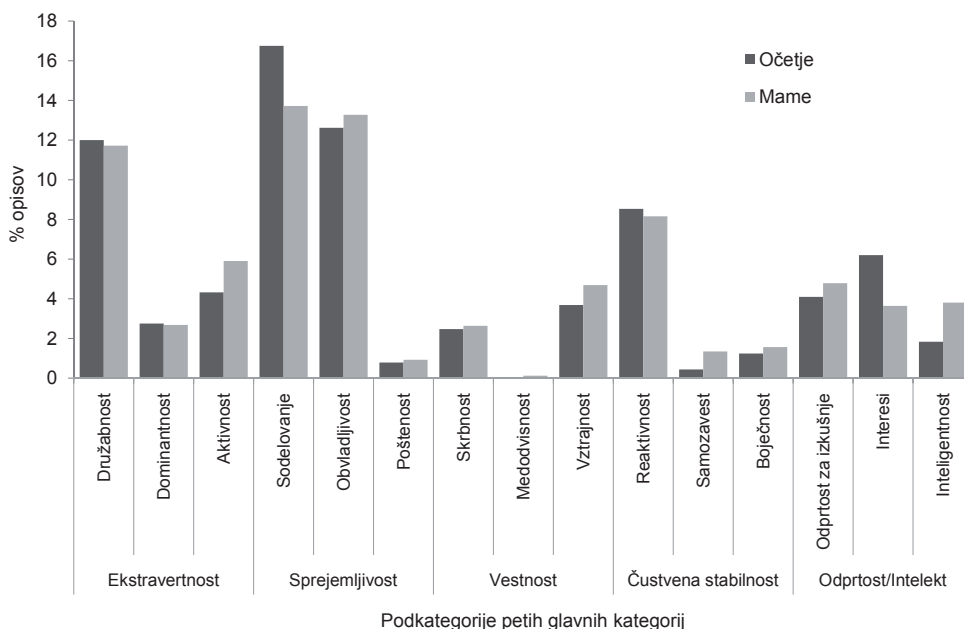
Opisi otrok z MDR na ravni podkategorij

Analiza otrokovih zaznanih značilnosti z vidika podkategorij je pomembna, saj se lahko različna pogostost rabe opisov v posameznih podkategorijah uravnesi na ravni širše kategorije in tako ni moč prepoznati razlik med posameznimi skupinami

otrok, čeprav so trendi opisovanja staršev otrok z MDR z vidika podkategorij ali celo pozitivnih in negativnih koncev le-teh lahko drugačni kot pri normativnih otrocih. Tako bi lahko spregledali posamezne značilnosti opisov staršev otrok z MDR v primerjavi z starši normativnih otrok, podobno kot v primeru obravnave razlik med spoloma, kjer na ravni kategorije ekstravertnosti ponavadi ni razlik, so pa deklice opisane kot bolj dominantne in družabne ter manj dejavne kot dečki (Kohnstamm idr., 1998). Zato sva v nadaljevanju analizirali pogostost opisov staršev otrok z MDR, ki sva jih uvrstili v 15 podkategorij. Rezultati so predstavljeni na sliki 2.

Največ opisnikov otrok z MDR je bilo uvrščenih v podkategoriji sodelovanje in obvladljivost (podkategoriji sprejemljivosti) ter družabnost (podkategorija ekstravertnosti). Tudi v primeru opisovanja slovenskih predšolskih otrok so te podkategorije najobširnejše (nad 7,5 %) (Zupančič, 2004), starši pa normativne otroke pogosto opisujejo tudi iz vidika aktivnosti, predšolske otroke pa tudi z opisi, ki jih uvrščamo v podkategorijo inteligentnosti.

V okviru odprtosti/intelektja je v primerjavi z rezultati mednarodne raziskave podkategorija inteligentnost (2,5 % do 7,7 %) (Kohnstamm idr., 1998) manj obširna v primeru opisovanja otrok z MDR, za obe ostali podkategoriji odprtosti/intelektja pa se raba opisov otrok z MDR nahaja v okviru razpona pogostosti med različnimi deželami. Starši otrok z MDR pa le-te pogosteje opisujejo z njihovimi interesi, medtem ko odprtost za izkušnje in inteligentnost navajajo manj pogosto, celo redkeje kot starši

Slika 2. Odstotki opisnikov staršev otrok z MDR v podkategorijah petih glavnih kategorij.

mlajših normativnih otrok v slovenski študiji (odprtost za izkušnje: od 6,9 % do 8,8 %; interesi: od 2,2 % do 3,6 %; inteligentnost od 5,6 % do 10,6 %) (Zupančič, 2004). Nižja pogostost rabe opisnikov v kategoriji odprtost/intelekt se na podlagi analize podkategorij torej kaže predvsem zaradi manj pogostega opisovanja otrok z MDR z vidika inteligentnosti, vendar je dejstvo, da starši interese teh otrok opažajo pogosto, spodbudno v kontekstu obravnave otrok z MDR in njihovih družin.

V okviru kategorije vestnost je za podkategorijo medodvisnost tudi v mednarodni raziskavi ugotovljena nizka pogostost uporabe (0,1 %; pogostost za ostali podkategoriji je podobna rezultatom pričujoče študije: 2,8 % in 4,4 %) (Kohnstamm idr., 1998). Vestnost otrok z MDR starši pogosteje dojemajo v smislu delavnosti, vztrajnosti in prizadevanja za dosežke, kot jo opredeljujeta McCrae in Costa (1990), redkeje pa v smislu organiziranosti, skrbnosti, urejenosti in čistosti, katerim »daje prednost« Goldberg (1992). Pri opisih starejših normativnih otrok Kohnstamm in sodelavci (1998) poročajo o podobni obširnosti obeh podkategorij, čeprav opazimo tudi razlike med poročili staršev iz različnih dežel. V Grčiji na primer starši otroke pogosteje opisujejo z atributi vztrajnosti kot skrbnosti, enako kot slovenski starši predšolske otroke (od 1,3 % do 3 % in od 2,6 % do 5,2 %) (Zupančič, 2004), kjer se torej pogostost rabe opisov v teh podkategorijah ujema s pogostostjo rabe pri opisovanju otrok z MDR.

Na področju čustvene stabilnosti sta se podkategoriji boječnost ter reaktivnost pokazali kot obširnejši v primerjavi z mednarodnimi podatki (Kohnstamm idr., 1998), ki kažejo, da se večina opisnikov v teh podkategorijah uvršča na negativni konec le-teh – starši torej poročajo o anksioznosti in čustveni nestabilnosti svojih otrok. Podobno ugotavljava z opisi staršev otrok z MDR, saj sva večino opisov uvrstili na negativni konec teh podkategorij (reaktivnost: 74 % očetovih opisov otrok in 62 % materinih; boječnost: 66 % očetovih opisov otrok in 71 % maminih). To bi lahko pojasnili s hipotezo, da starši ne poročajo o lastnostih otrok, kadar jih pojmujejo kot samoumevne. Če so te poteze v procesu socializacije pomembne, pa jih pogosteje omenjajo v primeru odsotnosti ali nizke izraznosti pri otrocih.

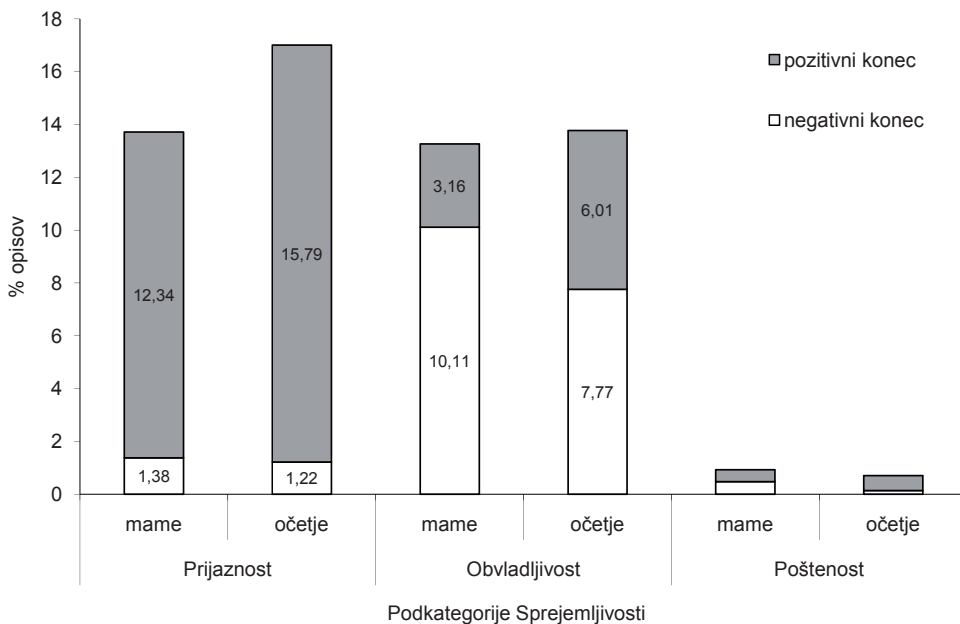
Ekstravertnost svojih otrok z MDR so starši v pričujoči študiji manj pogosto opisali v smislu aktivnosti (od 4,3 % do 5,9 %) kot starši tipično razvijajočih se otrok. Kohnstamm idr. (1998) pri starših tipično razvijajočih se otrok poroča o 4,9 % do 12,8 %, Zupančič (2004) pa 10,1 % do 11,2 %. K. Čubej (1995) pa poroča o nizki aktivnosti ter otopelosti otrok z MDR, zato bi lahko starši otroke z MDR manj pogosto opisovali v smislu aktivnosti, če otopelost njihovih otrok ni izrazita. Redkeje starši svoje otroke z MDR opisujejo tudi z atributi družabnosti (od 11,7 % do 12 %) v primerjavi s podobno starimi normativnimi otroki (od 13,3 % do 17,1 %) (Kohnstamm idr., 1998), deleži opisov pri prvih pa so podobni kot tisti, ugotovljeni pri slovenskih predšolskih otrocih (od 10,6 % do 13,4 %) (Zupančič, 2004). V skladu z rezultati raziskav z normativnimi otroki (Kohnstamm idr., 1998; Zupančič, 2004), sva večina opisnikov otrok z MDR kodirali pri pozitivnem koncu teh podkategorij, tj. družabnost (od 65 % do 78 %) in aktivnost (med 86 % in 88 %). Ko starši poročajo o aktivnosti otrok z

MDR torej večinoma ne omenjajo otopelosti in nizke aktivnosti, temveč aktivnost in energičnost. Morda pogosto rabo opisov pri pozitivnem koncu podkategorije aktivnost v pričujoči študiji pojasniva s heterogenostjo vzorca (starost, stopnja MDR, multiple diagnoze – starši pogosto navajajo ADHD). Mash in Wolfe (2002) sta podprla pogosto prisotnost hiperaktivnosti pri otrocih z lažjo MDR, kar opažamo tudi pri otrocih v najinem vzorcu. John (2010) sicer ADHD povezuje z nizko vestnostjo, vendar je bila slednja pri opisovanju slovenskih otrok z MDR redko omenjena. Verjetno se značilnosti ADHD povezujejo z vestnostjo pri starejših posameznikih z MDR ali pri otrocih brez MDR po vstopu v šolo, ko postane vestnost pomembna značilnost pri prepoznavanju razlik med otroki (Kohnstamm idr., 1998).

Sprejemljivost – opisi pri pozitivnem in negativnem koncu

Kategorijo sprejemljivost sva zaradi njene obširnosti (vsebuje največji delež opisov otrok z MDR) analizirali tudi glede opisov pri pozitivnem in negativnem koncu vsake izmed treh podkategorij. Rezultate prikazujeva na sliki 3.

Pogostost rabe opisov v kategoriji sprejemljivost naj bi upadala s starostjo otrok (Kohnstamm idr., 1998), predvsem zaradi vse manj pogostega poročanja staršev o otrokovi obvladljivosti. Obvladljivost se je dosledno pokazala kot pomembna pri prepoznavanju individualnih razlik v obdobju zgodnjega otroštva, medtem ko se v modelu odrasle osebnostne strukture ne pojavlja več. V otroštvu se ta označevalna

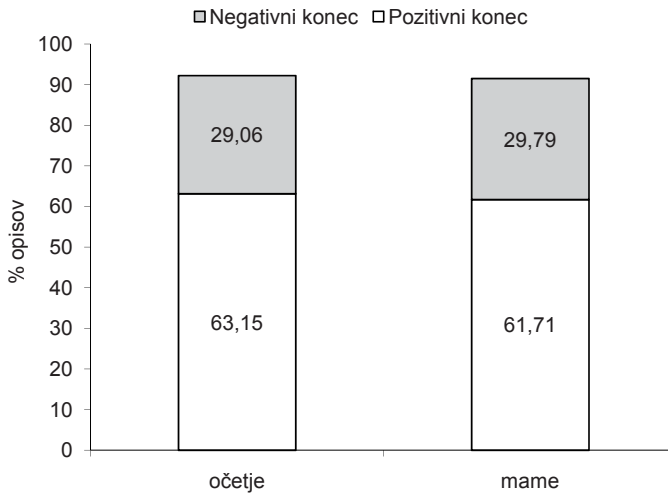
Slika 3. Odstotki opisnikov pri pozitivnem in negativnem koncu podkategorij sprejemljivosti.

poteza sprejemljivosti nanaša na otrokove odzive na zunanji nadzor (Kohnstamm idr., 1998), medtem ko v srednjem in poznem otroštvu starši pričakujejo vse več notranjega nadzora nad vedenjem pri svojih otrocih. Notranji nadzor nad vedenjem pri primerljivo starih otrocih z MDR pa je predvidoma manj razvit, zaradi nižje ravni intelektualnega funkcioniranja pri teh otrocih (Davidson in Neale, 1999).

V skladu z navedenim starši pri svojih tipično razvijajočih se triletnikih pogosto poročajo o ugodljivosti in trmoglavosti (npr. Zupančič, 2004; Zupančič in Kavčič, 2002), Pedlow in sodelavci (1993) pri otrocih do četrtega leta starosti celo opredelijo obvladljivost-sodelovanje kot samostojen faktor in ne kot označevalno potezo sprejemljivosti. Rezultati mednarodne raziskave kažejo, da starši redko opisujejo svoje 3 do 12 letne otroke v smislu nizke obvladljivosti (negativni konec podkategorije obvladljivost), tj. 5,5 % opisov, odstotek pa upada s kronološko starostjo ciljnih otrok, in sicer od 8,0 % na 4,4 % (Kohnstamm idr., 1998). Pri otrocih z MDR sva na negativni konec obvladljivosti uvrstili višji odstotek opisov (od 7,7 % do 10 %), še posebej maminih – morda zato, ker so slednje bolj vpletene v interakcijo z otrokom kot očeti. Rezultati nakazujejo, da sta morda vodljivost in sodelovalnost otrok z MDR v odnosu do avtoritete za njihove starše pomembna dlje kot za starše otrokovih normativnih vrstnikov. Izraznost sprejemljivosti (in njene označevalne poteze v otroštvu: obvladljivosti) je povezana z razvojem sposobnosti inhibicije nesprejemljivega vedenja, procesa, ki vključuje mehanizme kognitivne inhibicije (Kohnstamm idr., 1998), ti pa naj bi bili manj razviti pri posameznikih z MDR (npr. Davison in Neale, 1999; Kocijan-Hercigonja, 2000). Otroci z MDR izražajo tudi več impulzivnosti (Čubej, 1995), neprilagojenega vedenja (težave ponotranjenja in pozunanjenja), nižjo raven socialne kompetentnosti in splošne prilagojenosti (Colnerič in Zupančič, 2007) v primerjavi z njihovimi normativnimi vrstniki. Navedeno verjetno prispeva k pogostejšemu opisovanju otrok z MDR v smislu nizke obvladljivosti. Poštenost so starši kot značilnost svojih otrok z MDR navajali le izjemoma, prav tako so redko o njej poročali tudi starši normativnih otrok (Kohnstamm idr., 1998) ter starši in vzgojiteljice slovenskih predšolskih otrok (Zupančič, 2004; Zupančič in Kavčič, 2002), čeprav jo odrasli kot vrednoto izredno cenijo (med 13 vrednotami jo npr. uvrščajo najvišje; Kohn, 1977). Poštenost verjetno postaja pomembnejša za prepoznavanje medosebnih razlik pri odraslih, lahko pa redko rabo opisov različno starih otrok znotraj te podkategorije pojasnimo z alternativno hipotezo: starši poročajo o določeni značilnosti njihovega otroka le, ko je pri njem nizko izražena ali odsotna, prisotnost te značilnosti pa pojmujejo kot samoumevno (starši npr. ne navajajo, da otrok ne laže, če pa to pogosto zaznajo, o tem poročajo; Kohnstamm idr., 1998).

Opisi pri pozitivnem in negativnem koncu podkategorij

Ob koncu prikazujeva še deleže vseh opisnikov, uvrščenih na negativni oziroma pozitivni konec znotraj petih glavnih kategorij ter osmih kategorij izven modela velikih pet, ločeno za oba starša.

Slika 4. Odstotki opisov otrok z MDR, uvrščeni na pozitivni in negativni pol podkategorij.

Starši otroke z MDR v povprečju dvakrat pogosteje opisujejo pri pozitivnem koncu podkategorij kot pri negativnem koncu (glej sliko 4), kar se ujema z ugotovitvami opisov tipično razvijajočih se otrok (Kohnstamm idr., 1998; Zupančič, 2004; Zupančič in Kavčič, 2002). Značilnosti, uvrščene na pozitivni/negativni konec podkategorij lahko včasih razumemo kot zaželene oziroma nezaželene. Pogosto ločnice ne potegnemo v skladu z vrednotenjem (npr. *dejaven* lahko pomeni pretirano dejavnega otroka ali pa otrokovo dejavnost drugi pojmujejo kot zaželeno lastnost). Pri podkategorijah sprejemljivosti pa so opisniki pri pozitivnem koncu vrednostno zaznani kot zaželene značilnosti (Kohnstamm idr., 1998). Tako visok odstotek opisnikov otrok z MDR na negativnem koncu obvladljivosti (glej sliko 3) kaže pogosto rabo negativno vrednotenih opisov na tem področju, vsekakor pa tega ne moremo posplošiti na starševo zaznavo osebnosti otrok z MDR.

Zaključek

Na podlagi ugotovitev raziskave lahko označiva petfaktorsko taksonomsko shemo kot uporabno za razvrščanje starševskih prostih opisov otrok in mladostnikov z MDR, saj se je več kot 70 % opisov pomensko razvrstilo v pet glavnih kategorij, skladnost med opisi očetov in mater pa je bila razmeroma visoka. Starši so otroke najpogosteje opisovali z značilnostmi v kategoriji sprejemljivost, pri kateri sicer pogostost opisov normativnih posameznikov upada z njihovo starostjo (Kohnstamm idr., 1998), so pa te poteze izredno pomembne za starše pri socializaciji otrok (John, 2010). Ekstravertnost, v okviru katere starši najpogosteje opisujejo svoje tipično razvijajoče se otroke, se je pokazala kot pogosta tudi pri opisovanju otrok z MDR,

nizka raven dejavnosti pa je bila, v nasprotju s pričakovanji, redko omenjena. Na področju odprtosti/intelektu so starši najpogosteje omenjali interese otrok, razmeroma pogosto so tudi navedli opise, povezane z motnjo njihovega otroka.

Na splošno so starši opise otrok z MDR pri pozitivnem koncu podkategorij uporabljali dvakrat pogosteje kot opise pri negativnem, podobno kot starši normativnih otrok (Kohnstamm idr., 1998; Zupančič, 2004). Pri tem izpostavlja, da negativni konec nujno ne pomeni negativne ocene določene otrokove značilnosti, z izjemo podkategorij v kategoriji sprejemljivost, pri kateri se na negativni konec uvrščajo neželene značilnosti. Starši otrok z MDR, v primerjavi s starši normativnih otrok, pogosteje poročajo o nizki obvladljivosti svojih otrok. K razlikam v tovrstnih opisih verjetno prispevajo vedenjske značilnosti otrok z MDR (npr. Colnerič in Zupančič, 2005, 2007; De Pauw in Mervielde, 2010; Lardieri idr., 2000; Petrič idr., 2010). Zato je pri obravnavi otrok z MDR in njihovih družin še posebej pomembno prepoznavanje »močnih« področij otroka z MDR ter osredotočanje družinskih članov nanje. Pri tem moramo upoštevati tudi velike individualne razlike znotraj skupine otrok in mladostnikov z MDR, saj raziskovalci poročajo celo o višji variabilnosti temperamentnih ter osebnostnih potez pri posameznikih s posebnimi potrebami (npr. z avtizmom) kot pri njihovih normativnih vrstnikih (DePauw in Mervielde, 2010).

Rezultati pričujoče slovenske raziskave predstavljajo preliminarne ugotovitve in odpirajo nove možnosti strokovnjakom pri njihovem delu s starši otrok z MDR. Pri tem imava v mislih predvsem oblikovanje na močna področja otrok osredotočenih strategij v okviru strokovne obravnave otrok in mladostnikov z MDR ter njihovih družin, npr. pri izdelavi portfolijev, svetovanju in izobraževanju staršev. Pristop prostih opisov sicer ni ustrezen za individualno diagnostiko, z njim sva le preverili ustreznost petfaktorske taksonomske sheme za razvrščanje opisov osebnosti otrok z MDR, posredno tudi primernost osebnostnih vprašalnikov, oblikovanih na podlagi starševih opisov normativnih otrok/mladostnikov (Halverson idr., 2003; Slobodskaya in Zupančič, 2010; Zupančič in Kavčič, 2009), pri diagnostični obravnavi posameznikov z MDR. Tudi S. DePauw in Mervielde (2010) pri otrocih z avtizmom izpostavljata pomen in povezanost osebnostnih potez z izraznimi značilnostmi avtizma pri posamezniku in predlagata večrazsežnostni pristop (vključno z merjenjem osebnostnih značilnosti) v okviru diagnostike in ocene stopnje avtizma (ne le ocene intelektualnega funkcioniranja ter opredelitve znakov avtizma pri otroku). Vse prepogosto osredotočanje na intelektualne sposobnosti otrok z MDR nam zastre možnosti uporabe spoznanj o osebnostnih značilnostih otroka – tako njegovih močnih področij kot tistih, na katerih bi otrok potreboval dodatne spodbude.

Literatura

- Caspi, A. (2000). The child is a father of the man: Personality continuities from childhood to adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 158–172.

- Caspi, A. in Silva, P. A. (1995). Temperamental qualities at age three predict personality traits in young adulthood: Longitudinal evidence from birth cohort. *Child Development*, 66, 486–498.
- Colnerič, B. in Zupančič, M. (2005). Osebnostne značilnosti učencev z lažjo motnjo v duševnem razvoju. *Anthropos*, 37(1/4), 299–318.
- Colnerič, B. in Zupančič, M. (2007). Socialno vedenje učencev z lažjo motnjo v duševnem razvoju. *Šolsko polje*, 18(3/4), 7–33.
- Čubej, K. (1995). *Počutje otrok z LMDR v OŠPP* (neobjavljena diplomska naloga). Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Ljubljana.
- Davison, G. C. in Neale, J. M. (1999). *Psihologija abnormalnog doživljanja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- De Pauw, S. in Mervielde, I. (2010, julij). *How different are they? A Meta-analysis of temperament and personality traits in autism*. Poster predstavljen na 15. Evropski konferenci o osebnosti, Brno, Češka.
- Digman, J. M. (1990). Personality structure: Emergence of the Five-Factor model. *Annual Review of Psychology*, 41, 417–440.
- Digman, J. M. in Shmelyov, A. G. (1996). The structure of temperament and personality in Russian children. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 341–351.
- Goldberg, L. R. (1992). The development of markers of the Big Five factor structure. *Psychological Assessment*, 4, 26–42.
- Goldberg, L. R. (1993). The structure of phenotypic personality traits. *American Psychologist*, 48, 16–34.
- Goodnow, J. J. in Collins, W. A. (1990). *Development according to parents : the nature, sources, and consequences of parents' ideas*. Hove, London, Hillsdale : Lawrence Erlbaum Associates.
- Halverson, C. F., Havill, V. L., Deal, J., Baker, S. R., Victor, J. B., Pavlopoulos, V., Besevegis, E. in Wen, L. (2003). Personality structure as derived from parental ratings of free descriptions of children: The Inventory of Child Individual Differences. *Journal of Personality*, 71, 995–1026.
- Havill, V. L., Allen, K., Halverson, C. F. in Kohnstamm, G. A. (1994). Parents use of Big Five categories in their natural language description of children. V C. F. Halverson, G. A. Kohnstamm in R. P. Martin (ur.), *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood* (str. 371–386). Hillsdale, NJ: Erlbaum Associates.
- John, O. (1990). The “Big Five” factor taxonomy: Dimensions of personality in the natural language and questionnaires. V L. A. Pervin (ur.), *Handbook of personality: Theory and research* (str. 66–100). New York, NY: Guilford Press.
- John, O. (2010, julij). *The Big Five Trait taxonomy: Introduction and overview*. Vabljeni simpozij predstavljen na 15. Evropski konferenci o osebnosti, Brno, Češka.
- Kocijan-Hercigonja, D. (2000). *Mentalna retardacija. Biolojske osnove, klasifikacija i mentalno-zdravstveni problemi*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Kohn, M. L. (1977). *Class and conformity* (2. izd.). Chicago: University of Chicago Press.
- Kohnstamm, G. A., Halverson, C. F., Jr., Havill, V. L. in Mervielde, I. (1997). Parents' free descriptions of child characteristics. A cross-cultural search for the developmental antecedents of the Big Five. V S. Harkness in C. M. Super (ur.), *Parents' cultural belief systems. Their origins, expressions, and consequences* (str. 27–55). New York, London: The Guilford Press.

- Kohnstamm, G. A., Halverson, C. F., Jr., Mervielde, I. in Havill, V. L. (ur.). (1998). *Parental descriptions of child personality: Developmental antecedents of the Big Five?* Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kohnstamm, G. A., Mervielde, I., Besevegis, E. in Halverson, C. F., Jr. (1995). Tracing the Big Five in parents' descriptions of their children. *European Journal of Personality, 9*, 283–304.
- Lamb, M. E., Chuang, S. S., Wessels, H., Broberg, A. G. in Hwang, C. P. (2002). Emergence and construct validation of the Big Five factors in early childhood: A longitudinal analysis of their ontogeny in Sweden. *Child Development, 73*, 1517–1524.
- Lardieri, L. A., Blacher, J. in Swanson, H. L. (2000). Sibling relationships and parent stress in families of children with and without learning disabilities. *Learning Disability Quarterly, 23*(2), 105–116.
- Lindsay, W. R., Rzepecka, H., Law, J. (2007). An exploratory study into the use of the five factor model of personality with individuals with intellectual disabilities. *Clinical Psychology & Psychotherapy, 14*(6), 428–437. doi: 10.1002/cpp.553
- Mash, E. J. in Wolfe, D. A. (2002). *Abnormal child psychology. Second edition.* Wadsworth: Thomson Learning.
- McCrae, R. R. in Costa, P. T. Jr. (1990). *Personality in adulthood.* New York: Guilford Press.
- McCrae, R. R. in Costa, P. T. Jr. (1997). Personality trait structure as a human universal. *American Psychologist, 52*, 509–516.
- Mervielde, I., Buyst, V. in De Fruyt, F. (1995). The validity of the Big-Five as a model for teachers' ratings of individual differences among children aged 4-12 years. *Personality and Individual Differences, 18*, 525–534.
- Pedlow, R., Sanson, A., Prior, M. in Oberklaid, F. (1993). Stability of maternally reported temperament from infancy to 8 years. *Developmental Psychology, 29*, 998–1007.
- Petrič, M., Zupančič, M. in Havill, V. L. (2010). Starševa zaznava osebnostnih potez pri otrocih s posebnimi potrebami in starševo mesto nadzora. *Anthropos, 42*(1/2), 133–158.
- Slobodskaya, H. R. in Zupančič, M. (2010). Development and validation of the inventory of child individual differences – short version in two Slavic countries. *Studia Psychologica, 52*(1), 23–39.
- Suizzo, M. (2007). Parents' goals and values for children: Dimensions of independence and interdependence across four U.S. ethnic groups. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 38*, 506–530. doi: 10.1177/0022022107302365
- Zupančič, M. (2001). Parental free descriptions of their infants/toddlers: Do they resemble the Five-Factor Model of personality? *Psihološka obzorja, 10*(3), 21–41.
- Zupančič, M. (2004). Parental free descriptions of child personality: Applicability of the Five-Factor Model taxonomy from infancy through pre-school years. *Studia Psychologica, 46*, 145–162.
- Zupančič, M. (2008). The Big Five: Recent developments in Slovene child personality research. *Psihološka obzorja, 17*(4), 7–32.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2002). Toddler's and pre-school children's characteristics as perceived by mothers and pre-school teachers: Do their free descriptions resemble the five-factor model of personality? *Psihološka obzorja, 11*(1), 7–24.

Zupančič, M. in Kavčič, T. (2009). *Vprašalnik o medosebnih razlikah pri otrocih in mladostnikih: (VMR-OM): Priročnik*. Ljubljana: Center za psihodiagnostična sredstva.

Prispelo: 15. 9. 2010
Sprejeto: 12. 10. 2010